

УДК 342.725

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.44>

ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ НОВОЇ СУТІ ПОНЯТЬ ІНОЗЕМНА МОВА, МОВА ВРОГА, ВОРОЖА МОВА ТА ЇХ ТРАКТУВАННЯ В НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАКОНОДАВСТВАХ ПОСТРАДЯНСЬКИХ РЕСПУБЛІК

Туряниця В.В.,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0000-9791-3428*

Туряниця В.В. Правове закріплення нової суті понять іноземна мова, мова ворога, ворожа мова та їх трактування в національних законодавствах пострадянських республік.

Виборовши національну свободу і суверенітет, посттоталітарні радянські республіки, що входили до складу імперії комуністів – Союзу Радянських Соціалістичних Республік, активно почали на законодавчому рівні вирішувати проблему збереження своєї ідентичності. Одним із таких напрямів стало закріплення в національному законодавстві статусу і функціонування мови народу-державотворця та інших мов, що було актуально у пострадянських республіках. Саме ця проблема і стала предметом аналізу для авторки статті.

Дослідниця підійшла до розкриття суті даної проблеми комплексно, використавши причинно-наслідкові зв'язки, залучивши фактичний матеріал історії та сучасності, модерні філософсько-правові засади класифікації мов і мовних прав та національні законодавства як основну правову джерельну базу.

Науковиця з'ясувала фактори появи нових дефініцій у законодавстві країн, що стали на шлях демократичного розвитку і збереження національної держави.

Авторка дослідження проаналізувала в системі мовних прав нову сутність трактування “іноземна мова”, “мова ворога”, “ворожа мова”, їх статус і функціонування, закріплених на законодавчому рівні в пострадянських республіках. Вона акцентувала увагу на індивідуальному підході країн до вирішення даної проблеми, хоча їх мета була єдина: збереження своєї ідентичності, забезпечення нації і державі розквіту та унеможливлення відродження попередньої імперії.

Не минула дослідниця і значення використання Україною досвіду для вирішення мовних прав на своїй території. Цілеспрямоване і послідовне посягання ворога, агресора-окупанта на історію, суверенітет і територію України, знищення українського народу і її як суверенної держави - одне з головних його завдань. аби цього не сталося, багато залежить від рішучих дій на рівні законодавчої та виконавчої влад, зрілості громадянського суспільства та їх свідомості.

Правознавиця робить переконливі висновки. Реалії історії та сьогодинішній стан глобальної турбулентної політики вимагають нових підходів щодо вдосконалення мовних прав. Необхідно враховувати модерні теоретико-методологічні узагальнення науковців щодо класифікації мов, їх статусу та функціонування у національних країнах, котрі стали на демократичний шлях, як складова частина людства, з метою їх національного розвитку зокрема і людської цивілізації взагалі.

Ключові слова: пострадянські республіки, національне законодавство, мова, класифікація мов, статус, функціонування, сутність нововведень, іноземна мова, мова ворога, ворожа мова, правовий статус.

Turyanitsa V.V. Legal consolidation of the new essence of the concepts of foreign language, enemy language, hostile language and their interpretation in the national legislation of post-Soviet republics.

Having conquered national freedom and sovereignty, the post-totalitarian Soviet republics that were part of the communist empire - the Union of Soviet Socialist Republics – actively began to solve the

problem of preserving their identity at the legislative level. One of these directions was the consolidation in national legislation of the status and functioning of the language of the state-building people and other languages, which was relevant in the post-Soviet republics. It was this problem that became the subject of analysis for the author of the article.

The researcher approached the disclosure of the essence of this problem comprehensively, using cause-and-effect relationships, involving factual material of history and modernity, modern philosophical and legal principles of classification of language and language rights, and national legislation as the main legal source base.

The scientist found out the factors of the emergence of new definitions in the legislation of countries that embarked on the path of democratic development and preservation of the nation-state.

The author of the study analyzed in the system of language rights the new essence of the interpretation of “foreign language”, “enemy language”, “enemy language”, their status and functioning, enshrined at the legislative level in the post-Soviet republics. She emphasized the individual approach of countries to solving this problem, although their goal was the same: preserving their identity, ensuring the prosperity of the nation and the state, and making it impossible to revive the previous empire.

The researcher did not miss the importance of Ukraine’s use of experience to resolve language rights on its territory. The purposeful and consistent encroachment of the enemy, the aggressor-occupier on the history, sovereignty and territory of Ukraine, the destruction of the Ukrainian people and them as a sovereign state is one of its main tasks. If this does not happen, a lot depends on decisive actions at the level of legislative and executive authorities, the maturity of civil society and their consciousness.

The legal scholar draws convincing conclusions. The realities of history and the current state of global turbulent politics require new approaches to improving language rights. It is necessary to take into account the modern theoretical and methodological generalizations of scientists regarding the classification of languages, their status and functioning in national countries, which have embarked on a democratic path, as a constituent part of humanity, with the aim of their national development, in particular, and human civilization in general.

Key words: post-Soviet republics, national legislation, language, language classification, status, functioning, essence of innovations, foreign language, enemy language, enemy language, legal status.

Актуальність дослідження, його методологічна і теоретико-практична доцільність. Мова – це не тільки суспільна цінність, а й індикатор приналежності до нації, засіб комунікації. Її статус, функціонування у тій чи іншій країні, на міжнародному рівні залежить від багатьох різного роду факторів - об’єктивних і суб’єктивних. Саме при їх врахуванні вона і займає відповідне місце в суспільстві, державі та на рівні міждержавних відносин.

Особливо це стосується суті понять «іноземна мова», «мова ворога», «ворожа мова» та їх трактування у сьогодишніх національних законодавствах постсоціалістичних республік, що стали на шлях перетворень. Дана ознака притаманна багатьом країнам європейсько-азіатського ареалу, котрі є членами Європейського Союзу, або до нього не входять, але позбулися влади диктатури.

Нові глобалізаційні процеси, що охопили світ, трансформації, спричинені на цій основі, політична невизначеність вектору дій, породження суперечливих наративів, інертність і бездіяльність міжнародних організацій по захисту прав і свобод громадян, демократії, розбудови сучасного механізму світопорядку та відвертий прояв з боку сучасних імперій мовного лінгвоциду стали саме тими концентровано рушійними факторами у пострадянських державах щодо визначення суті понять «іноземна мова», «мова ворога» або «ворожа мова» з метою забезпечення своєї титульної, національної, мовної ідентичності та уникнення загрози для країни.

Що стосується **наукових джерел з тематики дослідження**, то слід вказати, що сьогодні, як зазначає дослідник у галузі права С. Сливка, актуальним і цінним є природно-правові підходи у правознавстві та юридичній практиці. Звернення до ідей природного права, характерне для періоду суспільно-політичних і правових реформ, поєднується з прагненням конкретизувати зміст природно-правових уявлень, понять і концепцій, встановити їх соціальне та юридико-регулятивне значення, виявити не лише переваги, але й методологічні обмеження, властиві методології юснатуралізму [1].

Вихід цієї монографії позначає собою той момент у розвитку правової думки незалежної України, коли звернення до ідей природного права, характерне для періоду суспільно-політичних і правових реформ, поєднується з прагненням конкретизувати зміст природно-правових уявлень,

понять і концепцій, встановити їх соціальне та юридико-регулятивне значення, виявити не лише переваги, але й методологічні обмеження, властиві методології юснатуралізму.

Мета дослідження полягає: по перше, в аналізі суті понять «іноземна мова», «ворожа мова», «мова ворога» та їх юридичного статусу в національних законодавствах постсоціалістичних республік, що перебували під юрисдикцією комуністичної імперії – Союзу Радянських Соціалістичних Республік; по друге, з'ясувати причини і мету появи правової трансформації в цьому напрямі; по третє, дійти об'єктивних висновків щодо таких правових підходів реалізації політики поліетнічними державами як на рівні методології і науково-теоретичних узагальнень, так і практичної вимушеності їх дій з метою ефективності досягнення поставленої мети в плані збереження і безпеки своєї державності.

Саме на таких засадах базуються розгляд і аналіз проблеми, обраний нами, що забезпечить розуміння підходів даними державами і необхідності введення в правове поле названих дефініцій, інноваційних трактувань їх суті і причин появи в умовах посттоталітаризму.

Усе це в комплексі і дає нам можливість створити цілісну картину сучасного стану.

Виклад основного матеріалу. Залежно від сучасної класифікації мов на основі науково-теоретичного та практичного підходів, кожна мова в суспільстві і державі займає чинне місце та набуває відповідного правового статусу, що надає мові та її носіям певних мовних прав. При цьому зауважимо, що мова може набувати таких ієрархічних рівнів правового виміру – юридичного, юридизованого або неформального.

Відзначимо, аналіз національного законодавства пострадянських республік у плані підходів до мовних прав різняться. Особливо це стосується інноваційного правового закріплення і трактування суті понять «іноземна мова», «ворожа мова», «мова ворога» на рівні національного законодавства.

Теоретико- методологічні засади щодо прав і свобод людини і громадянина в посттоталітарних радянських республіках, їх трансформація в демократичні суверенні держави та закріплення прав в національних законодавствах пройшли, як ми уже зазначали, нелегкий шлях, він характеризується різними ознаками, факторами впливу, фазами і темпами трансформації [2].

Кожна новоутворена держава, як суспільний інститут буття народу з відповідно політико-правовим апаратом шукала свій шлях розвитку, котрий би, крім сучасних інновацій, враховував також традиції національного розвитку, рідну мову, як ідентифікатор національної приналежності людини, еволюцію форми держави, її устрою, управління, вбирала в себе різного роду зміни, набуваючи у різних народів своїх особливостей. Цей діалектичний процес розвитку цивілізації вносить зміни і в національні законодавства.

Особливо ці процеси і трансформації проявляються у пострадянських республіках щодо статусу мов і мовних прав. Роль держави і права в організації суспільства залежить від розуміння політичною владою позиції щодо змісту соціального організму, що постійно змінюється в залежності від рівня його розвитку і потреб, зумовлених реальністю буття.

Взаємозв'язок держави як політичної організації влади, права та інституційної системи мають тісні взаємозв'язки і взаємодоповнення. Це ще раз підтверджують посттоталітарні держави, зокрема полінаціональні. Найбільш яскраво це виражено в напрямі мовних прав людини і громадянина, функціонування мов і їх статусу.

Не вирішена проблема мовних прав у наш час набуває ознак можливої втрати суверенітету, територіальної цілісності держави та денаціоналізації. Особливо така гібридна політика по відношенню до колишніх республік Союзу Радянських Соціалістичних Республік проводиться Російською Федерацією. Прикладом слугує суверенна Україна, проти якої неоімперія розпочала війну. Щоб цього не сталося, державний апарат управління і примусу має чітко застосовувати превентивні заходи, стати на захист держави, усвідомити свою роль і функції, проявити чітку позицію здатності видавати загальнообов'язкові норми поведінки та дотримуватися чинних норм, прав і обов'язків у їх єдності. Саме так поступають пострадянські поліетнічні республіки з метою подальшого свого існування, ставлячи у діалектичну залежність суть понять права і обов'язки, усвідомлення їх суті як цілого при реалізації людиною і громадянином свого права. Прикладом такого підходу слугує закон Республіки Казахстан про мови в країні. В ньому чітко зацентровано на обов'язку громадянина та ролі національної мови як фактора консолідації: "обов'язком кожного громадянина Республіки Казахстан є володіння державною мовою, що є найважливішим фактором консолідації народу Казахстану" [3].

На шляху побудови демократичної держави на принципах верховенства права реалізувалися процеси легітимації держави і державної влади народом. “Людина - суспільство - нація - держава” - це взаємопов’язані і взаємозалежні ланки життєдіяльності, буття людини, суспільства, функціонування держави та її інституцій. Саме зв’язок із буттєвими вимірами і ставить перед державою основне завдання: забезпечити людині права і свободи та механізм їх захисту. Саме держава на демократичних засадах права закріплює і гарантує правовий статус людини і громадянина, гарантує свою безпеку та зумовлює демократичне функціонування і розвиток суспільства, людини і громадянина.

Характерною ознакою поневолених комуністичною імперією народів у пострадянських республіках і насадження політики творення єдиного радянського народу та огульною русифікацією всіх суцх у цім утворенні, була наявність національної єдності, повага до своєї мови, історії, культури, традицій, котрі нищилися тотальною владою комуністів.

Перед новими суверенними державами постало вирішення значної кількості проблем. Серед них - національна єдність у розбудові своєї держави із своїми головними символами та атрибутами, зведення до мінімуму диференціації в суспільстві, усвідомлення всіма сутності права і обов’язку громадянином і людиною. Все це в комплексі лягло у фундамент демократії, народовладдя як вияв суверенної волі в інтересах усього суспільства та держави. Визнання влади, її легітимація безпосередньо пов’язані з народним волевиявленням.

Реальність кінці ХІХ і початку ХХІ століть засвідчує не тільки про адаптивні процеси щодо демократичних перетворень у пострадянських республіках цього періоду в напрямі інтеграції до ЄС і НАТО, а й про серйозний вплив геополітики і трансформацій у світі. Все це стало вагомим чинником випробування національних республік колишнього СРСР, особливо нових форм правління, оновлення національних традицій, новий погляд на історію своєї країни, пошук форм демократичного співжиття та вирішення в усіх республіках наболілої проблеми - статусу мов та їх функціонування, особливо російської.

Міжнаціональні відносини у пострадянських країнах характеризуються багатоаспектністю, спричинену історичним розвитком, специфікою взаємовідносин і взаєморозуміння. В той же час, що важливо, вони в комплексі і цілісності як у суспільстві, так і на рівні держав забезпечують для націй, громадян країн праворозуміння, усвідомленості свого статусу та необхідності мирного співіснування на рівні суспільства, держави та міждержавних зносин. Особливо це стосується поліетнічних і полімовних держав, де має бути повага до титульної нації, на території якої проживають представники інших народів. Це в першу чергу відчутно між даними суб’єктами в напрямі мовних прав. Наратив “какая разніца”, що нерідко звучить з вуст високопосадовців, його мета почала поступово доходити до свідомості войовничих представників, а також необхідності дотримуватися мудрості народної: “У чужий монастир не йдуть із своїм уставом”. “Зараз неприємно говорити російською. Це мова, якою розмовляють люди, які прийшли нас вбивати”, - заявила О.Зеленська в своєму інтерв’ю газеті The Telegraph [4].

Саме за національну ідентичність, свою мову і віру розпочалася усвідомлена і безстрашна боротьба на законодавчому рівні у пострадянських республіках. Уже з перших років своєї незалежності дані країни почали вводити у національне право інноваційну суть мовних прав.

У національних законодавствах “іноземна мова”, “мова ворога” і “ворожа мова” в більшості це стосується російської мови.

Мова ворога - це офіційна мова певного народу, ставлення якого до інших людей, націй є вороже. Вона здебільшого використовується в геополітичних аспектах із пропагуванням ворожих наративів. Її також відносять до групи “іноземні мови”.

Щодо семантики ворожа мова, то вона вбирає у себе мову ворога, а також ті мови, що їх використовує ворог задля досягнення своїх цілей. До речі, в цей арсенал може входити і мова того народу, проти якого він і веде боротьбу. Це використовується з метою доступності суті пропагованих ворогом фальшивих наративів “дружні народи”, “братські народи”, “один народ” для розуміння більшістю населення. Яскравим прикладом є використання української мови ворогом проти громадян України.

Першими до визначення правової суті терміну іноземна мова та його закріплення в національних законах приступили Естонія та Латвія

Національним законодавством Естонії до іноземних мов віднесено всі мови та мови національних меншин, крім естонської та сурдомови. Мова національних меншин - це іноземна мова,

яку громадяни Естонії, що належать до національної меншини, історично використовують як рідну мову в Естонії [5].

Щодо Латвії, яка чи ненайбільше була серед країн Балтійського регіону зрусифікована і в процентному відношенні титульна нація значно уступала так званому неправовому поняттю російськомовному населенню, то Законом “Про державну мову” від 21 грудня 1999 року всі мови, крім латиської та лівської (мова корінних мешканців, набули статусу іноземної) [6]. Відповідно до статті 4 і 5 даного Закону Держава забезпечує підтримку, захист і розвиток лівської мови як мови корінного (автохтонного) населення. Будь-яка інша мова, використовувана в Латвійській Республіці, окрім лівської мови, в межах цього Закону вважатиметься іноземною мовою.

Тільки принциповий підхід до правового забезпечення національній мові статусу державної/офіційної на всій території, контролю за реалізацією чинних правових норм у всіх сферах життєдіяльності без усякого “пом’якшення”, “лагідності” чи “грубого насадження” забезпечить безпеку в суспільстві і державі. Реалії вимагають необхідності переходу від політичної “тріскотні” до повноти реалізації правових норм.

Законодавство окремих пострадянських країн є прикладом раз і назавжди врегулювати статус мови державотворчої нації та російської мови зокрема в суверенних поліетнічних державах. Даний підхід у своїй основі, як засвідчує практика, є вірним і ефективним. Він враховує комплекс проблем для вирішення безпеки державотворчої нації, її мови і країни. Реалії засвідчують: такий підхід є доцільним та успішним. Про це засвідчує реальність у пострадянських республіках

Імперській Російській федерації, спадкоємиці СРСР притаманні як і Угорщині фантомні болі. Така характерна риса даних країн відкидає не тільки їх цивілізаційний розвиток, а й порушує верховенство міжнародного права, прагнучи повернути під свою юрисдикцію колишні радянські республіки та відновити СРСР, а її сателіт – втрачені після Першої світової війни території з його населенням, де століттями проводились гноблення і мадяризація. Особливо це стосується етнічних українських земель, на яких проживали русини/українці.

Головними об’єктами знищення сьогодні залишилися мова, національна ідентичність, суверенітет, анексія етнічних територій. Це безпосередньо стосується і пострадянських республік.

Проблема статусу і функціонування національних мов та зокрема російської набула нових форм з метою збереження безпеки своєї держави. Це стало одним із головних напрямів у вдосконаленні права на національному рівні. Прийняття законів у протидію злу стало правовою реальністю, яка полягала в інноваційному підході до розуміння суті верховенства права взагалі та природного і надприродного права, їх місця в системі прав, а саме: як динамічної, еволюційної, а не застиглої форми і константи, що не враховують політико-правову сутність результатів глобалізації, змін і турбулентності.

Висновки. Мовні права у республіках, що входили до складу комуністичної імперії СРСР, утвореного на крові різних народів і були завойовані ще в часи царської Росії, залишаються актуальними і сьогодні. Виборовши свободу, незалежність і суверенітет, ставши на шлях демократичних перетворень, мовні права в пострадянських республіках набули нових ознак. Особливо це характерно для поліетнічних держав, де превалював статус російської мови над національними, розмиваючи національну ідентичність, що призводило до осмислення зростання русифікації та втрати країнами національних ознак. Саме таким країнам найбільш притаманна поява мовних проблем, зокрема, статусу та їх функціонування, пошуку та їх об’єктивного вирішення на законодавчому рівні, правового трактування сутності понять “іноземна мова”, “ворожа мова”, “мова ворога”. Такий крок був зроблений на рівні суспільства, міждержавних відносин з метою самоідентифікації, примноження своєї культури, традицій та повернення де-факто і де-юре мови в статус державної як одного з головних атрибутів державності.

Причинно-наслідковий принцип аналізу інноваційних підходів постсоціалістичних республік до мов і внесення ними у національне законодавство понять “іноземна мова”, “ворожа мова”, “мова ворога”, трактування їх суті, а відтак їх правовий статус і функціонування у своїх країнах дають підстави стверджувального висновку. По-перше, в основу була покладена класифікація прав людини Комісії з прав людини ООН. Саме вона виділяє три групи прав. До першої, загальні права і свободи людини, віднесені всі права, встановлені Міжнародним кодексом про права людини (право на свободу дії особи, право на участь у правовому процесі, економічні, соціальні, політичні, культурні та інші). Другу, права людини, утворюють права особи, які вона набуває у зв’язку з приналежністю до національної, етнічної, релігійної або лінгвістичної меншини (виділено

нами. – В.Т.). Вони закріплені ст. 27 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. До третьої групи, спеціальні права, віднесено права місцевих народів та їх представників, зафіксовані Конвенцією міжнародної організації праці № 169 та Декларацією прав місцевих народів. Сюди ж необхідно віднести також і класифікацію мов, що базується на модерних філософсько-правових і практичних засадах, узагальнених німецьким вченим Г. Клоссом.

Прикладом для України та інших пострадянських країн має слугувати досвід також Ізраїлю, який запровадив у всі сфери життя країни іврит. Проблеми вивчення його в країні є завданням усіх, котрі прагнуть реалізувати своє право на отримання громадянства даної країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сливка С.С. Переднє слово. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010, 576 с.
2. Турияница В.В. Постсоціалістична Словаччина: трансформація у демократичну державу, забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Ужгород, вид-во УжНУ “Говерла”, 2012, 100 с.
3. Закон Республіки Казахстан від 12 липня 1997 року № 151-І Про мови в Республіці Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008034.
4. The Olena Zelenska interview – Ukraine: The Latest, Podcast. URL: <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2024/07/12/ukraine-olena-zelenska-interview-kyiv>.
5. Закон “Промову” від 21 лютого 1995 року. URL: <https://www.cilevics.eu/minelres/NationalLegislation/Estonia/Estonia.htm>, Закон “Про мову” від 23 лютого 2011 року / URL: https://www.juristaitab.ee/sites/default/files/seaduste-tolked/%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%9E%D0%9D%20%D0%9E%20%D0%AF%D0%97%D0%AB%D0%9A%D0%95_01.07.2015.pdf.
6. Законом “Про державну мову” від 21 грудня 1999 року. URL: <https://language-policy.info/movne-zakonodavstvo/zakonodavstvo-pro-movy-latvijskoji-respubliky/zakon-latvijskoji-respubliky-pro-derzhavnu-movu>.